

ARCHIVUM NATOLICUM (ArAn)	18/1	2024	239-268
---------------------------	------	------	---------

ATINA'DA GÖÇMENLERİN HUKUKİ STATÜSÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME: LYSIAS'IN ERATOSTHENES'E KARŞI ADLI SÖYLEVİ VE ÇEVİRİSİ

Esra YALAZI*

Sultan Deniz KÜÇÜKER**

Makale Bilgisi

Başvuru: 06 Mayıs 2024

Kabul: 08 Haziran 2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Info

Received: May 06, 2024

Accepted: June 08, 2024

Öz

Klasik Çağ'da Atina, siyasi varlığı bakımından bir yurttaşlar topluluğu olsa da kültürel ve ekonomik varlığını güçlendirmek için bünyesine kattığı büyük orandaki göçmen (metoikos) nüfusu ile çeşitlilik arz eden bir sosyolojik yapıya sahipti. Politik açıdan aktif olmayan bu göçmenler, Atina'da demokrasi ve oligarşi gerilimlerinin yaşandığı, kimi yurttaşların devletin varlığına adeta kastettiği tarihi dönem içinde, varlıklarının ve aslında sistemin de devamlılığının sağlanması açısından demokrasi tarafında duruş sergilemiş ve bizzat, devletin bekasından taraf olan diğer yurttaşlar ile birlikte direnişçiler arasında saftutmuşlardı. MÖ 411 ile MÖ 404 tarihlerinde gerçekleşmiş olan iki büyük oligarşik devrim hareketinin en önemli tanıklarından biri, kendisi de Atina'da göçmen bir aileye mensup olan Hatip Lysias olmuştu. Lysias MÖ 404 yılında aralarında Eratosthenes'in de bulunduğu Otuzlar Hükümeti üyeleri tarafından tutuklanmış, tüm mallarına el konulmuş ve erkek kardeşi Polemarkhos bu süreçte Eratosthenes tarafından öldürülmüştü. Demokrasinin tekrar kurulmasının ardından (MÖ 403/2) yargılanmasına başlanan Eratosthenes'in davasına müdahil olan Lysias, "Eratosthenes'e Karşı" adlı söylevi ile samğin, kardeşi Polemarkhos'un ölümünden sorumlu

* Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kùltürleri Bölümü, Yunan Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, eyalazi@ankara.edu.tr; ORCID: 0000-0001-9708-6223.

** Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, sdkucuker@ankara.edu.tr; ORCID: 0000-0002-9949-6805.

olduğunu kanıtama ve onu bu işten mahkûm etme amacındadır. Bunu yaparken suçlamasını siyasal düzleme oturtarak genişleten hatip, hem Atina tarihinin bu en bunalımlı dönemi üzerine önemli bir belge oluşturmuş hem de Atina'daki sistem üzerinden göçmenlik ve yurttaşlık üzerine tespit ettiği fikirlerle konunun her devirde tartışmaya açık olduğunu yalın bir dille ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Lysias, Oligarşi, Otuzlar, yurttaş, göçmen.

An Overview on the Legal Status of Metics in Athens: Lysias' Speech Against Eratosthenes and its Translation

Abstract

Classical Athens, being a community of citizens in terms of politics, had a diversified social structure with a vast number of immigrants it absorbed to support its cultural and economic life. During the historical period of conflicts between democracy and oligarchy in Athens, these immigrants—who were not politically active—took a stand on the side of the democracy with the citizens who supported the state's survival, to secure their own existence as well as the continuation of the system. Lysias the Orator, an immigrant himself, was one of the most significant witnesses of the two major oligarchic revolutions that occurred in Athens between 411 and 404 BC. He was arrested by the oligarchic rule of the Thirty Tyrants in 404 BC, all his property was confiscated, and his brother Polemarchus was killed by Eratosthenes, one of the Thirty Tyrants. After the restoration of democracy in 403, during the trial of Eratosthenes, Lysias delivered the speech "Against Eratosthenes" in order to accuse and condemn him of killing Polemarchus. In his speech, Lysias expanded his accusation by placing it on a political level, and by this way he produced not only a valuable document on this most depressive period of Athenian history but also demonstrated in plain language that migration and citizenship issues are open to debate in every historical period.

Keywords: Lysias, Oligarchy, Thirty Tyrants, citizen, metic.

Giriş: Lysias ve Hayatı

Çağdaş demokrasinin dayanağı olarak görülen Atina demokrasisi, Perikles Dönemi (MÖ 461-429) olarak adlandırılan dönemde en etkili ifadesini bulmuştur. Doğrudan demokrasinin bir örneğini yönetim biçimi olarak tanımlayan Atina'da kamusal güç, halk meclisinde vatandaşlara etkili hitap edebilme yeteneğine dayanmaktaydı. Bu ihtiyacın karşılığı olarak ortaya çıkan bir yetenek ve eğitim konusu olan "retorik", sofistler olarak bilinen ve para karşılığı hizmet veren gezici eğitimcilerin bilginin odağını doğa

felsefesinden insan odaklı meselelere yönelterek öğrettikleri ikna sanatına dayanıyordu. Aristoteles'in deyimiyile bu sanat, herhangi bir konu hakkında olası ikna yollarını düşünebilme becerisi olarak tanımlanabilir (Arist. *Rh.* 1355b25-34).

Bununla birlikte retorik, kentte aktif siyaset yapmanın getirdiği menfaatlere karşılık, Atina'da sadece eğitimci sofistlerin, üzerinden para kazandığı bir yetenek değildi. Özellikle halk meclisi dışında mahkemelerde kendilerini savunabilmeleri için müşterilerine para karşılığı dava metni yazan düzyazı ustalarının (*logographos*)¹ ya da hukuk danışmanlarının (*synēgoros* ya da *symbolos*) sanatını icra eden hatiplerin de başvurduğu bir uygulama idi. Bu anlamda bir *logographos* ve hitabet hocası olan sanatkâr hatiplerden birisi de Lysias idi.²

Platon, *Phaidros* adlı eserinde Lysias'ın edebi kişiliğine tanıklık etmiştir. Bu eserde, Sokrates'e göre Lysias, “zamanın en usta yazarı” (*deinotatos ōn tōn nyn graphein*) (228a) olarak tanımlanmakta ve ozanlarla kıyaslanan bir sanatsal yaratıcılığı (258d, 278c) olduğu vurgulanmaktadır.³ Eserden öğrendiğimize göre Lysias, hizmetini sözlü olarak icra etmekten ziyade, diğer meslektaşları gibi davasını savunacak kişiye metnini yazılı olarak vermektedir ve muhatabı metni tekrar etmek suretiyle ezberlemeye veya en azından kendi kelimeleri ile sunabilecek kadar hatmetmeye çalışmaktadır.

Plutarkhos'un *On Hatibin Hayatı* (*Bioi tōn deka rhētorōn = Vitae decem oratorum*) adlı eserine girmeye layık görülen hatiplerden biri, yine Lysias olmuştur. Eserde anlatılanlara göre Lysias'ın babası Syrakousailı Kephalos, bizzat Perikles tarafından Peloponnesos Savaşı sırasında Atinalıların kullanımı için kalkan üretmek üzere Atina'ya davet edilmiş varlıklı birisidir (Lys. 12.4; krş. Plut. *X. orat.* 3; Pl. *Resp.* 328b vd.). Lysias da bir kalkan ustası yani zanaatkâr göçmen (*metoikos*)⁴ statüsünden Atina'da

¹ Eski Yunan Edebiyatı'nda şairlerin vezinli şiir formunu terk ederek düzyazı tarzında yazanlara *logographos* deniliyordu. *Logographos*'lar başta tarih ve hukuk olmak üzere pek çok alanda eserler veriyorlardı. Mahkemelerde taraflar için konuşma metni hazırlayan *logographos*'lar bizzat davalara katılmıyor, hazırladıkları konuşmalar davalı ya da davacı tarafından ezberlenip okunuyordu veya hukuk konusunda deneyimi olan *synēgoros* larca icra ediliyordu.

² Demosthenes, *Neaira'ya Karşı* adlı söylevinde Lysias'tan sofist (*sophistēs*) olarak söz etmektedir. Bkz. Dem. 59.21.

³ Stephen Usher, “Lysias and his Clients”, Edwin Carawan (ed.), *Oxford Readings in The Attic Orators*, (Oxford: Oxford University Press, 2007), 28-29.

⁴ Atina'da *metoikos* statüsü, kente bir aydan fazla kalmak amacıyla göçmen olarak gelen ve *metoikion* adlı “göçmen vergisini” ödemek suretiyle oturma hakkı alan yabancılara veriliyordu. Seramik, demir işleri gibi ocak başında (*banausos*) veya ayakkabıcılık gibi

oturum hakkı almış bir babanın oğlu olarak aynı statüde doğmuş (MÖ 459 ya da 458), ancak Atina'nın kalburüstü kesimiyle birlikte yetiştirilmiştir. Ayrıca retorik bilgisini de bizzat Sicilya'da Teisias ve Nikias'tan aldığı derslerde edinmiştir.⁵

Lysias ve ailesinin, sosyal statüsü yüksek örnek bir göçmen aile olmaları Platon'un *Devlet (Politeia)* adlı eserinin geçtiği yer olarak Lysias'ın babası Kephalos'un evinin seçilmesi ile mütenasiptir (328b vd.).⁶ Nitekim Lysias kendisi de ailesinin mal varlığından dem vurmuş; bir kalkan atölyesi, üç ev ve 120 köleleri olduğunu konu etmiştir (Lys. 12.18-19). Atina'da dönemin en büyüğü⁷ sayılan bu atölyede üretilen silahların ticaretiyle de uğraşan Lysias ve ailesi, zenginlikleri sayesinde devlete büyük yararlılıklar göstermiştir. Böylece göçmen vergisinden ve bir vasi denetiminden bağımsız, mülk edinme ve mahkemede dava açabilme veya davalara müdahil olabilme gibi imtiyazlarla ayrıcalıklı bir göçmen konumuna erişmiş, *isotelēs* statü edinmiştir.⁸

Atina'nın, göçmenleriyle birlikte ekonomik olarak ihya olduğu Perikles Dönemi, Peloponnesos Savaşı'nın başlaması ve savaşın henüz ilk yılında Perikles'in hayatını kaybetmesiyle sona ermiştir. Bundan sonra Atina, sosyo-ekonomik ve politik olarak büyük bir kırılma evresine girmiş; Atina'da önce MÖ 411 yılında kısa süreli *Dörtüyzler* Hükümeti, savaşın mağlubiyetle sonlanmasının ardından Sparta desteği ile *Otuzlar* Hükümeti kurulmuştur (MÖ 404-403). Yine Sparta'nın yolladığı bir garnizondan da destek bulan

atölyelerde yürütülen sanatları icra edenler, ayrıca heykeltıraşlık, hekimlik gibi özel sanat kollarıyla uğraşanlar kentte kalma süreleri itibarıyla bu statüde değerlendirilmişlerdir. Ayrıca Atina'da göçmenler, mülk edinme de dâhil olmak üzere her türlü resmi işlem için kendilerine vasi (*prostatēs*) olarak tayin edilen bir Atinalı yurttaşın himayesinde bulunurlardı. Bk. David Whitehead, *The Ideology of the Athenian Metic* (Cambridge: Cambridge Philological Society, 1977), 6-10, 18, 90-92.

⁵ Vas. Th. Theodorakopoulos, *Attika Retoriğine Giriş*, çev. Sema Sandalcı (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004), 18.

⁶ Ayrıca Platon'un bu eserinde izlenen Lysias'la ilintili olası yansımalar için bkz. Jacob Howland, "Plato's Reply to Lysias: Republic 1 and 2 and Against Eratosthenes", *The American Journal of Philology* 125/ 2, (2004): 179-208.

⁷ Peter John Rhodes, *The Greek City-States: A Source Book* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 186. Atina'da o dönemde 20 köle çalıştırılan bir atölye dahi büyük kabul edilirken Lysias ve ailesinin bu denli yüksek köle kapasiteli bir kalkan atölyesine sahip olmaları, onun ailesinin varlığını göstermesi bakımından önem teşkil etmektedir. Carl Hampus Lyttkens, "Effects of the Taxation of Wealth in Athens in the Fourth Century B.C.", *Scandinavian Economic History Review* 40, (1992): 5.

⁸ Bu statüye sahip *metoikos*'lar, yurttaşların tabi olduğu vergilerden sorumlu tutuluyor ve ekonomik bakımdan kamusal görevler üstlenerek orduda da vazife alıyorlardı. *Metoikos*'lar ve *isotelēs*'ler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Whitehead, *The Ideology of the Athenian Metic*, 6-13.

Otuzlar, önceki yasaları hükümsüz kılmış ve dayattıkları sisteme karşı çıkışları önlemek, engelsiz biçimde yönetimi sürdürebilmek için Atina'da büyük katliamlar yapmıştır.⁹ Aynı zamanda paraya gereksinim duyan¹⁰ *Otuzlar*, göçmenlerin mal varlıklarına el koymuştur. Bu dönemde, Lysias ve ailesi de yaşananların mağdurları arasında yer almıştır. Aile servetini kaybeden Lysias, olasılıkla bu vesile ile hem hayatını sürdürebilmek hem de kendisi ve ailesinin haklarını koruyabilmek amacıyla *logographos* olmak zorunda kalmıştır.¹¹

Otuzlar Hükümeti'nin Atina'daki hâkimiyeti ise uzun ömürlü olmamıştır. *Otuzların* iktidardan indirilmesi aşamasında Thrasybulos'un başını çektiği direniş hareketine yurttaşlarla birlikte Atina'daki göçmenler de büyük oranda destek vermiş ve Atina'da demokrasi tekrar tesis edilmiştir (MÖ 403). Todd, bu süreçte Thrasybulos'un başını çektiği demokrasi hareketine destek veren göçmenlere yurttaşlık hakkı tanınmasına ilişkin bir kararname çıkarıldığını, ancak hemen ardından bunun, anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle iptal edildiğini aktarmaktadır.¹²

Otuzlar Hükümeti'ne karşı Lysias'ın desteklediği ve Thrasybulos'un başını çektiği direniş hareketinin başlangıç noktası, Pire olmuştur. Lysias'ın evi ve atölyesinin de bulunduğu yer olan Pire Limanı ve yöresi, varlıklı kesimin mekânıdır ve burası, bir liman ve üretim merkezi olarak göçmenlerin büyük oranda yerleştiği bölgedir.¹³ Demokrasiyi tekrar tesis etme hareketlerinin Pire'den başlamasının arkasında da göçmenlerin demokratik rejim taraftarı olmasının etkisi büyüktür. Atina emperyal sistemi içinde demokrasi taraftarı olan Atinalılar, aslında kentin zenginliği ve kültürel gelişiminde göçmenlerin etkisinin bilincindedir. Bunun zıddı olarak oligarşik Sparta ise oldukça yabancı düşmanı (ksenophobik) bir eğilim göstermekte ve bu durum Atinalılar tarafından küçümsenmektedir (Thuc. 1.144.2, 2.39.1; Plut. *Mor.* 238e). Bu bağlamda *Otuzların* hedefine ilk olarak *metoikos*'ları

⁹ Andrew Wolpert, *Remembering Defeat: Civil War and Civic Memory in Ancient Athens*, (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002), 20-21.

¹⁰ Ksenophon, *Otuzların* paraya duyduğu gereksinimin nedeni olarak, Sparta'nın *Otuzlar* yönetimini destek için Atina topraklarına göndermiş olduğu garnizon ödemelerini göstermiştir (*Hell.* 2.3.21). Lysias ise bu konuyu tümüyle *Otuzların* açgözlülüğüne bağlamıştır (12.6-19).

¹¹ Stephen C. Todd, trans., *Lysias: The Oratory of Classical Greece, vol. 2* (Austin: University of Texas Press, 2000), xvi.

¹² Todd, trans., *Lysias: The Oratory of Classical Greece, vol. 2*, 5-6.

¹³ Gün ışığına çıkan MÖ 4. yüzyıla ait mezar yazıtları, burada en az 60 farklı polis'ten gelen göçmenlerin yaşadığına tanıklık etmiştir. Ayrıntı için bk. Robert Garland, *Wandering Greeks: The Ancient Greek Diaspora from the Age of Homer to the Death of Alexander the Great* (Princeton: Princeton University Press, 2014), 159.

almış olmaları da Atina'yı yabancı düşmanı Sparta çizgisine göre yeniden şekillendirme gayretleri olarak yorumlanmıştır.¹⁴ Sonuçta, iki ayrı oligarşik darbe girişimine rağmen Atina'da demokrasi yeniden, tüm kurumlarıyla tesis edilebilmiştir.

Lysias ve Yurttaşlık

Yurttaşlık meselesi, yaşadığı tecrübelerden kaynaklı olarak diğer hukuki meselelerin yansıması Lysias'ın özel ilgi alanıdır. Bakewell'in yaptığı incelemeye göre¹⁵ Lysias, özellikle 12. ve 31. söylevlerinde *Otuşlardan* olan Eratosthenes ve *Otuşlara* karşı durmayan Atinalı Philon karakterlerine karşı dillendirdiği suçlamaları, doğuştan elde edilen yurttaşlık hakkı ve bunun layıkıyla sürdürülememesine dayandırmıştır. Buna karşılık olarak kötü yurttaşın karşısına da göçmenleri ve onların devlete gösterdikleri yararlılıkları yerleştirerek davasını yurttaş (*politēs*) ve göçmen (*metoikos*) karşılaştırması üzerinden ele almıştır.

Bakewell, bunu yaparken toplumda oluşan paraya düşkün ve kendi refahını kentin refahından üstte tutan göçmen stereotipine (kalıp yargı) de değinmiş ve göçmenlere ilişkin bu yargının gerekçelerini sıralamıştır.¹⁶ Bu gerekçeler; büyük bir devlet olan Atina'nın zenginliğinden istifade etmek üzere göç etmiş olmaları, çoğunlukla çiftçilik ile değil sanatkârlık ve tüccarlık ile uğraşmaları sebebiyle para ile haşır neşir olmaları ve nihayet mülk edinme hakları olmamasından dolayı servetlerini görünür olmayan yatırım araçlarına (*aphanēs ousia*) yatırmaları olarak açıklanmıştır. Zira *Otuşların*, göçmenlerin mallarına el koymalarının arka planında da onlara ilişkin bu durum yatmaktadır. Ne var ki Lysias'ın iddiasına göre bu, *Otuşların* para düşkünlüğü anlamına da gelmektedir.

Bakewell'in incelemesine göre göçmenlerin çıkarlarına düşkünlüğünün unsurları, başka eserler üzerinden de tespit edilebilir.¹⁷ Örneğin, Euripides'in *Yalvarıcılar* adlı oyununda; kentin çıkarları için savaştan idealize bir göçmene dair betimlemesi,¹⁸ ve burada betimlenen

¹⁴ Garland, *Wandering Greeks: The Ancient Greek Diaspora from the Age of Homer to the Death of Alexander the Great*, 164.

¹⁵ Geoff Bakewell, "Lysias 12 and Lysias 31: Metics and Athenian Citizenship in the Aftermath of the Thirty", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 40, (1999): 5-22.

¹⁶ Geoff Bakewell, "Lysias 12 and Lysias 31: Metics and Athenian Citizenship in the Aftermath of the Thirty", 11-12.

¹⁷ Geoff Bakewell, "Lysias 12 and Lysias 31: Metics and Athenian Citizenship in the Aftermath of the Thirty", 13-14, n.24.

¹⁸ Bir göçmen olduğu halde Argos kenti için adeta kentin yurttaşı olan diğer evlatları gibi savaştan Parthenopaios, öylesine idealize bir örnektir ki diğer göçmenler gibi kentin başına

göçmen tipinin adeta istisna olarak sunulması, tam tersi bir algının yaygın olduğuna işaret etmektedir. Böylece göçmenlere dair yerleşik yargının, onların kendi çıkarlarını her şeyin üzerinde tuttıkları yönünde olduğu düşünülebilir. Bir diğer yargı ise göçmenlerin istedikleri şekilde davrandıklarına yöneliktir: “Söyle bana, bir göçmen misin?” - “Evet”. “Ancak sen bir göçmen olarak kentin kanunlarına itaat etmek için mi, yoksa canın ne istiyorsa onu yapmak için mi yaşıyorsun?” (Lys. 22.5). Zira yurttaşlık, kanunlara uymayı gerektirir ve bu durumu Platon şu şekilde konu etmiştir: “...Oy verme yaşına gelmiş biri, kentteki yönetimimizi ve kanunlarımızı gördüğünde onu hoşnut edemiyorsak malını mülkünü alıp istediği yere gitmekte serbesttir... ama eğer kanunları uygulama ve devleti yönetme şeklimizi görüp kalıyorsa talimatlarımıza uymayı onun kabul etmiş olduğunu iddia ediyoruz...” (Pl. Cri. 51d-e).

Lysias, konu edilen mahkeme söylevlerinde göçmen için kullanılan tüm stereotiplerin yurttaşlar için de pekâlâ kullanılabileceğini göstermeye çalışarak ters psikoloji uygulamaktadır. Örneğin yurttaşların da istediklerini yapmak konusunda (Lys. 12.85) ve çıkarına göre davranmak noktasında (Lys. 31.5-6) bir göçmen gibi davranabildiğini ileri sürmektedir. Hatta bir yurttaşın da beğenmediği için kenti terk ettiğini (Lys. 31.9) belirtmektedir. Buna göre Lysias, göçmenlere atfedilen para düşkünlüğü ve kendi çıkarını gözetmek stereotiplerine uygun davranışların doğuştan gelen yurttaşlık hakkının kötüye kullanılması suretiyle yurttaşlıktan çıkarılmak, yurttaşa yarasız davranışların ise yurttaşlığı korumak için bir kriter olması gerektiğini savunmaktadır. Böylece, bu şekilde davranmaları halinde göçmenlerin (ya da bu anlamda sanatkârların) bir kentin yurttaşı olabilmeleri gerektiğini savunmaktadır.

Lysias’ın tespitleri ve idealize ettiği fikirler, günümüzün ulus devletlerinin yurttaşlık ile ilgili kriterleri ile örtüşmektedir. Zira günümüz ulus devletleri, Rönesans sonrası İtalyan kent devletlerinin sistemine dayanmaktadır. Bu sistem olgunlaştırılırken ise Klasik Dönem Yunan metinlerinden azami ölçüde istifade edilmiştir. Buna göre herhangi bir modern teorisyenin Lysias’ın fikirleri ile ne derece örtüşüp örtüşmediğinin gösterilmesi bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte yurttaşlıkla ilgili olarak geliştirdiği esasların adil ve objektif bir sistematik oluşturduğunu söylemek yerinde olacaktır.

bela olup üzüntüye neden olmaz ve kıskançlık göstermez, aksine kentin başına bir iyilik gelince sevinip kötü bir şey olunca ise üzülür (Bkz. Eur. *Supp.* 888-900).

Eratosthenes'e Karşı Lysias

Atina demokrasisinin oligarşik Sparta'ya karşı kaybettiği savaştan sonra hem Atina'da Sparta'ya müzahir bir rejim kurulması hem de savaş tazminatlarının ödenmesi için Sparta'nın desteği ile kurulan *Otuzlar Hükümeti*'nin *metoikos*'ların mülklerine el koyması aşamasında aktif rol alan üyelerinden birisi de Eratosthenes'tir.¹⁹ Eratosthenes, *Otuzlar Hükümeti*'nin düşmesinin ardından Atina'dan ayrılrsa da demokrasinin tekrar kurulmasının ardından çıkan genel af (MÖ 403/2)²⁰ sonrasında hesap verme (*euthynai*) koşuluyla Atina'ya dönenler arasında yer almıştır. Lysias'ın ağabeyi Polemarkhos'un tutuklanması ve cinayeti gibi maksadı aşan icraatlara da imza atan Eratosthenes'in tüm suçlarından yargılanması esnasında Lysias müdahil olarak suçlayıcı bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmayı yapmaktaki amacı, Eratosthenes'ten ağabeyinin ölümünün öcünü almak ve onu mahkûm ettirmektir.

Lysias külliyyatının (*corpus Lysiacum*) 12. söylevi, hatibin Eratosthenes'e karşı yaptığı konuşmayı içerir ve aynı zamanda devrin olaylarına da ışık tutacak kadar önemli bir tarihsel kaynaktır. Eserden öğrenildiği üzere Eratosthenes, Sparta hezimetinden önce de Atina'nın demokratik rejimine karşı oligarşik nizamı savunarak sisteme karşı muhalefet yapmıştır. Yenilgiden sonra ise Sparta ile müzakere edilen antlaşmanın Sparta lehine sonuçlanmasında etkili olmuştur. Atina'nın refahına katkı sağlayan yabancıların mülklerine el konulması ve devamında onların Atina'dan kaçmalarına sebep olunmasında rol oynayan Eratosthenes, yandaşları ile birlikte Atina'ya karşı ihanetini perçinlemiş bir karakter olarak ortaya konmaktadır.

Ancak Lysias'ın tüm açıklığı ile bu gerçeklerin aşikâr edilmesine yönelik konuşması hedefine varamamış ve Eratosthenes'in aklanmasına mani olamamıştır. Bu tarihi gerçek, dönemin demokrasisinin ne kadar kırılğan olduğunu ve Lysias'ın idealize ettiği meselelerin her devirde demokrasi için ne kadar yerinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu vesile ile eserin yeniden hatırlanması yerinde olacaktır.

¹⁹ *Otuzlar Hükümeti* üyelerinin yaptıkları hane baskınları, bu baskınlarda yurttaş ya da göçmen fark etmeksizin evlerine zorla girdikleri adamları alı koymaları ve bunların tüm mallarına da el koymaları, Atinalılar tarafından *Otuzların* işledikleri en büyük suçlar arasında kabul ediliyordu. Ayrıntı için bk. Matthew R. Christ, "Legal Self-Help on Private Property in Classical Athens", *American Journal of Philology* 119, (1998): 526.

²⁰ Aristoteles, aslında oligarşi taraftarlarını da korumayı amaçlayan bu affın şartlarını konu etmiştir. Bkz. Arist. *Ath. Pol.* 39.1-6.

Lysias (12) *Eratosthenes'e Karşı* (Κατά Ερατοσθένους)²¹

I. Sayın yargıçlar, bana güç görünen suçlamaya başlamak değil, tersine konuşmaya son vermek. Onlar (*Otuşlar*) tarafından öyle büyük ve öyle çok suç işlenmiştir ki, korkunç yalanlar söylesem bile var olan gerçeklerden daha korkunç şekilde suçlamada bulunamam ya da gerçekleri söylemek istesem bile her şeyi bir bir sayıp dökmem. Ancak ya davacının bu işten vazgeçmesi ya da zamanının bitmesi²² gerekir.

II. Bence bundan önce olanın tersi bir durumla karşılaşacağız. Daha önce davacıların sanıklara karşı nasıl bir düşmanlık beslediklerini göstermeleri gerekirdi. Şimdi ise sanıklardan (davalılardan) kente karşı nasıl bir düşmanlık duyduklarını, neyin karşılığında kente bu kadar haksızlık yapmaya cüret ettiklerini sormak gerekiyor. Bununla birlikte kişisel düşmanlığım ve talihsizliğim yok diye bu sözleri söylüyor değilim, aksine herkesin kendi adına ya da toplum (*dēmos*) adına kızmak için sayısız nedeni var.

III- Sayın yargıçlar, ben bugüne kadar kendi adıma ya da başkalarının adına hiç dava bakmadığım halde olup bitenler yüzünden şimdi bu adamı suçlamak zorunda kaldım. Öyle ki ağabeyim ve kendi adıma deneyimsizlikten ötürü uygunsuz ve yetersiz bir suçlama yapma korkusuyla zaman zaman büyük bir umutsuzluğa kapıldım.²³ Yine de size ta başından başlayarak elimden geldiğince olup bitenleri anlatmaya çalışacağım.

IV- Babam Kephalos, Perikles tarafından bu toprağa yerleşmek için ikna edilince 30 yıl boyunca burada oturdu²⁴ ve daha önce ne biz²⁵ ne de

²¹ Söylevin Eski Yunanca aslından Türkçeye çevirisinde takip ettiğimiz kaynak metin: Umberto Albini (ed.), *Lisia. I discorsi* (Florence: Sansoni, 1955). Çeviride başvurulan kaynaklar: Walter Rangeley Maitland Lamb, *Lysias: With An English Translation* (London: William Heinemann, 1967); Todd, trans., *Lysias: The Oratory of Classical Greece, vol. 2*; Charles Darwin Adams (ed.), *Lysias: Selected Speeches*, (Norman, London: University of Oklahoma Press, 1970).

²² Burada kastedilen, konuşmacıya ayrılan süresinin dolmasıdır. Mahkeme konuşmalarının süresi, davanın kamu davası (*graphē*) ya da özel dava (*dikē*) olmasına göre değişirdi. Her durumda, konuşmacıya ayrılan sürenin takibi bir su saati (*klepsydra*) ile sağlanırdı.

²³ Lysias, konuşmanın giriş kısmını bir *captatio benevolentiae* örneği olarak dinleyicilerin iyi niyetini ve sempatisini kazanmak üzere oluşturmuş olmalı. Lysias'ın alçakgönüllü bir yaklaşımla mahkeme konularına deneyimsizliğini itiraf ederek, başına gelenler yüzünden alışıktığı mahkeme salonunda, kendisinden iyi bir konuşma yapması beklentisi karşısında duyduğu acizliği özellikle belirtmesi de aslında bu tarz davalarda başvurulan bir hitabet taktiğidir.

²⁴ Krş. Plut. X. *orat.* 3; Pl. *Resp.* 328b vd.

²⁵ Biz, yani Kephalos'un oğulları olarak Polemarkhos, Lysias, Euthydemos.

babam (birini) dava ettik ne de (biriyle) davalı olduk. Aksine demokrasi²⁶ içinde öyle yaşadık ki ne başkalarına karşı suç işledik ne de başkalarından haksızlık gördük.

V- Ancak ahlaksız ve gammadaz *Otuzlar*, yönetimi kurduktan sonra devleti haksızlık yapanlardan temizlemek gerektiğini ve geri kalan yurttaşları erdeme ve adalete yöneltmek gerektiğini beyan ettiler. Ne var ki böyle söylemelerine rağmen bunu yapmaya cesaret edemediler. Dolayısıyla ben, önce kendi başıma gelenler hakkında ve sonra sizin söyledikleriniz hakkında hatırlatmaya girişeceğim.

VI- Theognis ve Peison²⁷, *Otuzlar* meclisinde göçmenler hakkında (görüşülürken) güya rejime karşı düşman birtakım kimseler olduğunu ileri sürdüler. (Bu,) görünüşte cezalandırmak için ama aslında para kazanmak için mükemmel bir bahaneydi. Zira devlet tamamen yoksullaşmıştı ve yönetimin paraya gereksinimi vardı.

VII- Böylece dinleyenleri de kolayca inandırdılar. Nitekim insanları öldürmeyi işten bile saymıyorlardı, daha ziyade para sağlamayı hesap ediyorlardı. Böylece on kişiyi tutuklamaya karar verdiler. Bu kişilerin ikisi yoksul olacaktı. Bunu başkalarına karşı (kendilerini) haklı çıkarmak için yaptılar; güya gerekçeleri para sağlamak değil aksine devlete kazanç sağlamaktı. Sanki başka işlerinden birinde çok güven vermişler gibi!

VIII- El koymak üzere evleri bölüşüp yola koyuldular. Beni, konuklarımı ağırırken yakaladılar, onları kovup beni Peison'a teslim ettiler. Diğerleri ise atölyeye (*ergastērion*)²⁸ gelerek kölelerin listesini çıkardılar. Diğer yandan ben de Peison'a para karşılığında beni serbest bırakmak ister mi diye sordum.

IX- O da soruma eğer para çok olursa, diye karşılık verdi. Bunun üzerine bir talant gümüş ödemeye hazır olduğumu söyledim. O da bunu yapmayı kabul etti. Aslında onun tanrılara ya da insanlara inanmadığını biliyordum ama yine de bu durumda kendisinden güvence almak bana zorunlu gibi göründü.

X- Sonra da parayı alırsa beni kurtaracağına dair kendi ve çocuklarının başı üzerine yemin etti. Bunun üzerine odama girerek sandığı açtım. Peison da bunu fark edince içeri girdi ve sandığın içindekileri görünce adamlarından ikisini çağırdı, sandığın içindekilerini almalarını buyurdu.

²⁶ *Dēmokratoumenoi*.

²⁷ Theognis ve Peison, *Otuzlar* Hükümeti'nin üyeleri.

²⁸ Lysias ve erkek kardeşinin savaş aletleri üretimine devam ettiği yer.

XI- Sayın yargıçlar, Peison üzerinde anlaştığımız kadarına değil de bunun yerine üç talant gümüş, dört yüz Kyzikos sikkesi (*statēr*)²⁹, yüz *dareikos*³⁰ ve 4 adet de gümüş çanak alınca ondan, (bari) bana yolculuk masrafımı vermesini istedim. O ise canımı kurtarırsam sevinmemi söyledi.

XII- Ben ve Peison, dışarı çıkmak üzereyken atölyeden uzaklaşmakta olan Melobios ve Mnesitheides³¹ ile karşılaştık. Kapıların önünde bizi tutup nereye gitmekte olduğumuzu sordular. Peison da kardeşimin evindeki mallarını incelemeye gittiğimizi söyledi. Peison'a devam etmesini, bana ise kendileriyle birlikte Damnippos'un evine doğru onları takip etmemi emretti.

XIII- Peison ise yanıma yaklaşıp sanki ortaya gelecekmiş gibi bana susmamı ve cesur olmamı tembihledi. Orada da Theognis'i diğer kişilerin başını beklerken bulduk. Beni ona teslim ederek tekrar yola koyuldular. İçinde bulunduğum durumda artık ölümle yüz yüze olduğum için risk almaya karar verdim.

XIV- Damnippos'a seslenerek ona karşı şunları söyledim: “Sen benim ahbabımsın diye evine geldim. Hiçbir haksızlık yapmamama rağmen param yüzünden mahvolmak üzereyim. O halde sen, bunlara maruz kaldığım için benim kurtuluşum adına bütün gücünü gayretle kullan.” O da bu dediklerimi yapmaya söz verdi. Damnippos bundan Theognis'e bahsetmenin daha iyi olacağına karar verdi. Çünkü eğer birisi (ona) para verecek olsa onun her şeyi yapacağını düşünüyordu.

XV- O (Damnippos) Theognis ile konuşurken (eve aşinalığımdan ve evin çift kapılı olduğunu bildiğimden) bu yolla canımı kurtarmayı denemeye karar verdim. Şöyle hesap ettim; eğer fark edilmezsem kurtulacağım, yok eğer yakalanırsam da düşündüm ki eğer Theognis parayı alması için Damnippos tarafından ikna edilirse bal gibi kurtulacağım, aksi takdirde her halükârda ölecektim.

XVI- Onlar, avlu kapısında nöbet tuttukları esnada, geçmem gereken üç kapının tesadüfen hepsi de açık bulunuyordu. Bunları düşünerek kaçtım. Gemici Arkheneos'un evine vararak kardeşim hakkında bir şeyler öğrenmesi için onu kent merkezine (*astu*)³² yolladım. Geri geldiğinde, Eratosthenes'in onu (Polemarchhos'u) yolda yakalayarak hapishaneye koyduğunu söyledi.

²⁹ Burada *statēr* kelimesinin kullanımı *scilicet* olmasına rağmen Lysias bir diğer söylevinde bu kelimeyi bizzat vurgulamıştır. Krş. Lys. 32.6.

³⁰ Kyzikos *statēr*'i 28 Attika drahmisi ile aynı değerdedi. Pers *dareikos*'unun değeri ise daha düşüktü.

³¹ Melobios ve Mnesitheides *Otuzlar* Hükümeti'nin iki üyesidir.

³² Arkheneos, olasılıkla Atina limanı Pire'de yaşıyordu.

XVII- Ben bunları öğrenince ertesi gece Megara'ya doğru denize açıldım. Sonra *Otuşlar*, Polemarkhos'a alışılmış emir olan baldıran otu içme hükmünü verdiler. Üstelik hangi suçtan ötürü öldürüleceğini söylemeden, öylece yargılanmaktan ve kendini savunmaktan mahrum bırakılarak.

XVIII- Cenaze zindandan çıkarıldıktan sonra üç evimiz olduğu halde cenazenin hiçbirinden kaldırılmasına izin vermediler.³³ Bunun yerine onu, kiraladıkları bir kulübeye koydular. Bir sürü kefenlik elbisemiz olmasına ve defin için istememize rağmen vermediler. Bunun yerine arkadaşlarımızdan biri mantoyu, diğeri yastığı her biri de ne bulduysa ağabeyimin defini için verdiler.

XIX- Bizim yedi yüz kalkanımıza, nice altın ve gümüşümüze el koyup bugüne kadar kazanmayı düşünemeyecekleri kadar çok bakır, takı, mobilya ve kadın elbisesini de almalarına rağmen bir de içlerinden en iyilerini aldıkları, geri kalanını hazineye bıraktıkları 120 kölemize de el koydular. Açgözlülüğün ve doymazlığın öyle bir noktasına vardılar ve kendi karakterlerini ortaya çıkardılar ki (*Otuşlar*) eve ilk girdiklerinde Melobios, Polemakhos'un karısının o esnada kulaklarında olan altın küpelerini kulaklarından çekip çıkardı.

XX- Onlardan yana zerre kadar merhamet görmedik. Zenginliğimiz yüzünden, bize karşı öyle suçlar işlediler ki böylesini, ancak başkaları büyük haksızlıklara öfkelenerek işleyebilir. Oysa devletten yana bunlara layık değildik; bütün şenlik harcamalarını üstlendik (*chorēgias chorēgesantas*), pek çok savaş vergisi (*eisphora*) ödedik, kendimizi örnek insanlar olarak sunduk ve bütün emirleri uyguladık, hiç düşmanımız olmadı, aksine fidye ödeyerek pek çok Atinalıyı düşmanlardan kurtardık.³⁴ Göçmen olarak yurttaşlara hiç benzemediğimiz halde onlar gibi bizi böyle haksızlıklara reva gördüler.

XXI- Nitekim bunlar, pek çok yurttaşı düşmanların arasına sürdüler. Pek çoğunu da haksız yere öldürüp mezarsız bıraktılar. Tam yurttaşlık hakkına (*epitimos*) sahip olan birçok kimseyi bundan yoksun bıraktılar. Yine birçoğunun da gelinlik kızlarının evlenmesine mani oldular.

XXII- Cüretsizliği öyle bir dereceye getirdiler ki kendilerini savunmaya geliyorlar, kötü ve çirkin hiçbir şey yapmadıklarını söylüyorlar. Ben onların söylediklerinin doğru olmasını isterdim; çünkü bu iyilikten hiç azımsanmayacak şekilde ben de kazançlı çıkardım.

³³ Eski Yunan'da tragedyalardan da bilindiği üzere bir kişi öldüğünde mutlaka cenaze töreni yapılırdı. Ölü ortada kaldığında bu durum, hem kendisi hem de geride kalanlar için manevi yük olurdu. Ölen üç gün evde bekletilirdi ve yakınlarına gösterilirdi.

³⁴ Peloponnesos Savaşı sırasında.

XXIII- Oysa şimdi ne kent açısından ne de benim açımdan durum (onlar için) böyle değil. Daha önce söylediğim gibi Eratosthenes benim ağabeyimi öldürdü. Kişisel olarak ondan bir haksızlık gördüğü için ya da devlete karşı bir suç işlerken gördüğü için değil ama kendi içindeki kanunsuzluktan pervasızca destek bulduğu için onu öldürdü.

XXIV- Sayın yargıçlar, onu kürsüye çıkarıp sorguya çekmek istiyorum.³⁵ Çünkü şöyle bir düşüncem var: Bu adamın yararı için onun hakkında bir başkasıyla dahi konuşmayı dine aykırı buluyorum.³⁶ Ancak onun zararına, onunla bizzat konuşmayı dine uygun ve sevap sayıyorum. O halde kürsüye çık ve sorularıma cevap ver.

TRACTATIO (SORGULAMA)

XXV- (Lysias) -Polemarkhos'u tutukladın mı tutuklamadın mı?

(Eratosthenes) -Korku içinde yöneticilerin emirlerini yerine getiriyordum.

(Lysias) -Bizim hakkımızda konuşulurken konseyde (*bouletērion*) miydin?

(Eratosthenes) -Evet.

(Lysias) -Bizi öldürmeyi buyuranları destekledin mi yoksa onlara karşı mı çıktın?

(Eratosthenes) -Karşı çıktım.

(Lysias) -Ölelim diye mi ölmeyelim diye mi?

(Eratosthenes) -Ölmeyesiniz diye.

(Lysias) -Haksızlığa uğradığımızı düşünerek mi yoksa hak ettiğimizi düşünerek mi?

(Eratosthenes) -Haksızlığa uğradığımızı düşündüm.

XXVI- Öyleyse, ey aşağılık adam, bir yandan (bizi) kurtarmak için (onlara) karşı çıktın, öldürmek için de destek oldun, öyle mi? Kurtuluşumuz, aranızdaki çoğunluğun sözüne bağlı iken bizi öldürmek isteyenlere karşı çıktığını söylüyorsun; buna karşılık Polemarkhos'u kurtarıp kurtarmamak bir tek sana bağlı iken onu hapse göndermedin mi? Yani sen şimdi dediğin gibi, karşı çıkıp ona yardım etmediğin halde yararlı bir yurttaş sayılmayı mı talep ediyorsun? Onu yakalayıp öldürdüğün için (bana ve buradakilere) bunun cezasını ödememeyi mi düşünüyorsun?

³⁵ Atina'daki davacıların birbirlerine çapraz soru sorma hakkı vardı ve görünüşe göre karşı taraf da cevap vermek zorundaydı.

³⁶ Geleneğe göre, bir akrabasının ölümünden sorumlu olan kişiyle konuşmak dine aykırı sayılırdı.

XXVII- Aslında karşı çıktığını ileri sürerken doğru söylüyor olsa bile onun buyruk aldığına inanmak akla yatkın değil. Çünkü sanırım onun göçmenler konusunda güvenilirliğini sınamaya kalkmazlardı. Böyle bir buyruk verilebilecek en son kişi, düşüncesini ortaya koyup buna karşı çıkan değil midir? (*Otuşların*) buyruklarını yerine getirmede en uygunsuz kişi, onların yapılmasını istediği şeylere karşı çıkan değil midir?

XXVIII- Ayrıca bence olup bitenlerin suçunun *Otuşların* üzerine atılması, diğer Atinalılar için yeterli bir bahane olabilir. Ama eğer *Otuşlar* kendi kendilerine suçu üstlenirlerse siz bunu nasıl kabul edebilirsiniz?

XXIX – Eğer kentte insanları haksız yere öldürmeyi ona buyuran daha güçlü bir yönetim olsaydı, belki de onu doğal olarak bağışladınız. Eğer *Otuşlar* tarafından emredilen şeyleri yaptıklarını söylemek mümkün olacaksa ancak şimdi kimi cezalandıracağız?

XXX - Üstelik hem onu (Polemarkhos'u) kurtarmak hem de onlar tarafından alınmış kararları uygulamak mümkünken onu evde değil, sokakta yakalayıp götürdü.³⁷ Siz ise, evlerinize gelip sizi ya da sizlerden birini arayanların hepsine kızılıyorsunuz.

XXXI- Buna rağmen kendi kurtuluşu için başkalarını öldürenleri bağışlamak gerekirse onları bağışlamakta haklı olabilirsiniz. Çünkü gönderildikleri yere gitmedikleri takdirde veya yakaladıkları halde yakaladıklarını inkâr edenlerin canları tehlikeye girerdi. Oysa Eratosthenes'in Polemarkhos'a rastlamadığını sonra da onu görmediğini söylemesi mümkündür. Çünkü bunlar ne çürütülebilir ne de sınanabilirdi. Öyle ki bunu arzulayanlar tarafından dahi çürütülemezdi.

XXXII- Eratosthenes, madem iyi bir yurttaşın, haksız yere öldürülecek insanları yakalamaktansa onları uyarman gerekirdi. Oysa şimdi yaptığın işler açıkça ortaya koyuyor ki olup bitenlere üzülüyor, seviniyordun.

XXXIII- Yargıçların, iyi bildikleri bu olayları o zaman konuşulanların kanıtı olarak alıp senin sözlerinden (*logos*) çok yaptıklarına (*ergon*) bakarak oy kullanmaları gerekir. Çünkü söylenmiş şeyler üzerine tanık bulmak mümkün değil. Zira onların yanında bulunmak mümkün olmadığı gibi kendi yurdumuzda kalmak dahi mümkün değildi. Dolayısıyla bunlara ilaveten kente bütün kötülükleri yaptıktan sonra kendileri için bütün iyilikleri ileri sürebiliyorlardı.

³⁷ Yani Eratosthenes, *Otuşların* emirlerini ihlal etmeden Polemarkhos'un oradan kaçmasına izin verebilirdi ama bunu yapmadı, sokak ortasında onu zapt etti.

XXXIV- Bununla birlikte bunu inkâr etmiyorum, eğer istiyorsan karşı çıktığını kabul ediyorum. Merak ediyorum da karşı çıktığını söyleyip Polemarkhos'u öldürdüğüne göre, kabul etseydin ne yapacaktın acaba? Peki eğer bu adamın kardeşleri ya da oğulları olsaydınız ne yapardınız? Onu aklar mıydınız? Sayın yargıçlar, Eratosthenes'in ikisinden birini ortaya koyması gerekiyor: ya onu (Polemarkhos'u) tutuklamadığını ya da haklı olarak onu tutukladığını göstermesi gerekiyor. Ama o, haksız yere tutukladığını kabul etti. Dolayısıyla sizin onun hakkındaki kararınızı kolaylaştırdı.

XXXV- Öte yandan kentten bir sürü yabancı ve bir sürü yurttaş bu konu hakkında ne düşündüğünüzü öğrenmeye geldiler. Bunlar arasından sizin yurttaşlarınız, ya işledikleri suçların cezasını çekeceklerini ya da niyet ettikleri şeyleri yaparlarsa kente tiran olacaklarını, başarısız olurlarsa da yine de sizinle eşit durumda olacaklarını öğrenerek buradan ayrılacaklar. Burada oturan yabancılara gelince, onlar da *Otuzların* kentlerden haklı mı yoksa haksız biçimde mi kovulduklarını öğrenecekler. Nitekim eğer bizzat onlardan kötü şeylere maruz kalanlar, onları yakaladıktan sonra serbest bırakacak olurlarsa kendilerini kuşkusuz sizin adınıza boş yere gözcülük yapmış sayacaklar.

XXXVI- Deniz savaşında³⁸ zafer kazanmış komutanları, fırtına yüzünden denize düşenleri kurtaramadıklarını söyledikleri zaman, denize saçılıp da ölen erlerin yiğitliği adına onlardan öç almak gerektiğini düşünerek ölümle cezalandırdınız. Bu korkunç değil mi? Diğer taraftan bu adamlar (*Otuzlar*), sıradan insanlar olarak deniz savaşları³⁹ sırasında savaşırken yenilmeniz için ellerinden gelen çabayı gösterdiler. Sonra yönetime geldiklerinde ise yurttaşların pek çoğunu yargılamadan, bile isteye öldürdüklerini kabul ettiler. Bu adamları ve çocuklarını⁴⁰ en ağır cezalara çarptırmanız gerekiyor mu?

XXXVII- Böylece, sayın yargıçlar, suçlamalarımın yeterli olduğu kanaatindeydim. Gerçekten davalının ölmeyi gerektiren işler yaptığı kanaati uyanıncaya kadar (onu) suçlamak gerektiğini düşünüyorum. Zira onları bu en ağır cezaya (ölüme) çarptırabiliriz. Dolayısıyla böylesi adamları ne kadar çok

³⁸ Arginussai Deniz Savaşı (MÖ 406).

³⁹ Arginussai Deniz Savaşı (MÖ 406) ve Aigospotamoi Deniz Savaşı (MÖ 405). Arginussai Savaşı'nda zafer kazanan donanma, dönüş yolunda bir fırtınaya tutulur. Donanma komutanları, fırtına dolayısıyla denize saçılan askerlerin cesetlerini toplama imkânı bulamazlar ve bu nedenle Atina'ya dönüşlerinin ardından, oligarşi taraftarlarının talebiyle yargılanırlar. Yargılama sonucunda 8 komutan ölüme mahkûm edilir. Ne var ki Atinalılar değerli komutanlarını kaybetmiş olurlar ve ardından gelen Aigospotamoi Deniz Savaşı'nı yeni komutanlarının beceriksizliği yüzünden kaybederler.

⁴⁰ Kan davası güdülmesin diye çocukların da öldürülmesi özellikle isteniyor.

suçlamak gerekir bilmiyorum. Bu adamlar, yaptıklarının her biri için iki kere ölüm cezası alsalar bile mümkün değil (yaptıklarının) bedelini ödeyemezler.

XXXVIII- Bu kentte alışlagelmiş olan suçlamalar karşısında hiçbir savunma yapmamak durumu da imdi bu adam için uygun değildir. Kendileri hakkında başka şeyler anlatarak kimi zaman sizi yanıltmak adına; ne kadar yiğit askerler olduklarını, donanma komutanıyken ne kadar düşman gemisi ele geçirdiklerini ya da düşman olan kentleri müttefik yaptıklarını göstermeleri de işe yaramaz.

XXXIX- Çünkü ondan kanıtlamasını isteyin bakalım: Nerede yurttaşlarınıniki kadar çok düşmanı öldürmüşler? Nerede kendilerinin teslim ettikleri kadar çok gemiyi ele geçirmişler ya da hangi kenti sizinkini köle yaptıkları gibi zapt etmişler?

XL- Gerçekten sizden aldıkları kadar silahı düşmanlardan ganimet olarak aldılar mı acaba? Kendi yurtlarında yıktıkları surlar gibisini ele geçirdiler mi acaba? Onlar ki (*Otuşlar*) Attika civarındaki kaleleri yerle bir ettiler ve size açıkça gösterdiler ki Pire surlarını, Spartalılar⁴¹ emrettiği için değil tersine bu şekilde kendi iktidarlarının daha kalıcı olacağını düşündükleri için yıktılar.⁴²

XLI- Onun lehine konuşanların cüretine çoğu zaman şaşıtm ama böylelerini övmek, bizzat her türlü kötülüğü yapan kişilerin işidir diye düşündüğüm zaman artık şaşırıyorum.

XLII- Çünkü demokrasiye⁴³ karşı bir hareketi ilk kez bugün olmadı. Fakat *Dörtüyzler* Hükümeti zamanında⁴⁴ orduda oligarşiyi yerleştirdikten sonra kadirga komutanı olduğu gemiyi terk edip⁴⁵ Iatrokles ve adlarını saymaya gerek duymadığım başkaları ile birlikte Hellespontos'tan kaçtı. Buraya (Atina'ya) vardığı vakit ise, demokrasiyi isteyenlere karşı işler yaptı. Şimdi size bu işlerin tanıklarını çağıracağım:

⁴¹ *Lakedaimonioi*.

⁴² *Otuşların* Pire'deki tersaneleri sattıkları ve Pire'yi Atina'ya bağlayan uzun sur duvarlarının yıkımının Peloponnesos Savaşı'nın sonundaki teslim koşulları uyarınca gerçekleştiği bilinmektedir.

⁴³ *tō humeterō plēthei*.

⁴⁴ MÖ 411 yılında kurulan bu hükümet, sadece 4 ay görevde kalmıştı.

⁴⁵ Yani *liponautiou*, gemisini veya denizdeki görevini terk etme suçu işlediğine işaret etmiştir.

TANIKLAR (...)⁴⁶

XLIII- Şimdi bu arada⁴⁷ yaptıklarını bir kenara bırakacağım. Deniz savaşından⁴⁸ ve kentin başına gelen felaketten sonra, demokrasi rejimi hala hüküm sürerken, *hetairos* olarak adlandırılan adamlar tarafından 5 kişi *ephoros*⁴⁹ olarak görevlendirilmişti, bu nedenle iç karışıklık baş göstermişti. Bu adamlar, yurttaşları örgütleyecek, komploculara liderlik edecek ve demokrasiye karşı eylemde bulunacaklardı. Aralarında Eratosthenes ve Kritias da vardı.

XLIV- Bunlar, kabilelerin (*phylē*) başına kabile başkanlarını (*phylarkhos*) atadılar ve neyin oylanması gerektiğini ve kimlerin başa geçmesi gerektiğini onlara bildirdiler. Kendileri de eğer başka bir şey yapmak isterlerse buna yetkileri vardı. Böylece yalnızca düşmanlar tarafından değil aynı zamanda yurttaşlarınız tarafından da doğru düzgün kararlar almamanız ve pek çok şeyden yoksun kalmanız doğrultusunda tuzağa düşürüldünüz.

XLV - Zira şunu çok iyi biliyorlardı ki başka türlü başarılı olamayacaklardı. Ancak siz kötü durumda kaldığınız takdirde başarılı olacaklarını çok iyi biliyorlardı ve sizin içinde bulunduğunuz zorluklardan kurtulma çabasıyla gelecekte olanları dikkate almayacağınızı düşünüyorlardı.

XLVI- Şimdi (Eratosthenes) *ephoros*'lardan biri olduğuna göre, size tanık dinleteceğim. Ancak bu tanıklar, onun o zamanki işbirlikçileri değil (çünkü bunu yapmam mümkün değil), Eratosthenes'i bizzat dinlemiş olanlardır.

XLVII - Eğer gerçekten sağduyulu olsalardı⁵⁰, onlara karşı tanıklık yaparlardı ve kendi hatalarının akıl hocalarını şiddetle cezalandırırlardı. Yine sağduyulu olsalardı, kendilerini yurttaşların zararına yeminlerine bağlı saymazlar, bu yeminleri yurttaşların yararına çiğnerlerdi. Bu adamlara (*ephoros*'ların aleyhine) söyleyeceklerim bu kadar. (Mübaşire) Şimdi de bana tanıklarımı çağır. (Tanıklara) Sizler, kürsüye çıkın.

TANIKLAR: (...)

XLVIII- Tanıkları dinlediniz. Sonunda Eratosthenes göreve geldiğinde, hayırlı hiçbir katkısı olmadı aksine hayırlı olmayan pek çok şeye karıştı. Oysa gerçekten iyi bir adam olsaydı onun ilk başta yasaya aykırı olarak

⁴⁶ Eski Yunanca metinde tanıkların konuşmalarına yer verilmemiştir.

⁴⁷ Bu arada derken, *Dörtüyzler* Hükümeti ile Aigospotamoi Savaşı arasındaki süreç kast edilmektedir.

⁴⁸ Aigospotamoi Savaşı.

⁴⁹ Burada, Sparta idari sisteminde görev alan *ephoros*'lara öykünme söz konusudur.

⁵⁰ Eratosthenes'in suç ortakları için söylemektedir.

başına geçmemesi gerekirdi. Sonra da konseye (*boulē*) tüm suçlamalarla ilgili olarak bunların asılsız olduğunu, hem Batrakhos'un hem de Aeskhyllides'in doğruları söylemediklerini hatta aksine *Otuzlar* tarafından yurttaşların zararına yudurulmuş olan şeyleri ihbar ettiklerini açığa çıkartması gerekirdi.

XLIX- Dahası, sayın yargıçlar, demokratik rejime karşı kötü niyetli olanlar, sesleri çıkmadıkları halde sayıca az değillerdi. Zira konuşan ve eylemde bulunanlar ötekilerdi, kente karşı bunlardan daha büyük bir kötülük olamazdı. İyi niyetli olduklarını söyleyen adamlara gelince, nasıl olur da bizzat en iyi yolu göstererek hata yapanları iş başından uzaklaştırıp bunu neden göstermediler?

L- Belki korkmuş olduğunu söyleyebilir. Bu, içinizden bazıları için ikna edici olacaktır. O halde, sakın konuşmasında *Otuzlara* karşı muhalefet eder görünmesin: Yoksa bu adamları onayladığı, muhalefet ettiğinde onlardan kötülük görmeyecek kadar güçlü olduğu hemen şimdi anlaşılacak. Onun bu çabayı, size karşı çokça suç işlemiş olan Theramenes için değil, sizin kurtuluşunuz için göstermesi gerekirdi.

LI- Ancak bu adam (Eratosthenes) kenti düşman olarak görüyor, sizin düşmanlarınızı ise dost sayıyordu. Öyle ki bu iki savı da bir sürü kanıtla destekleyeceğim. Ayrıca aralarındaki anlaşmazlıkların sizinle ilgili değil, hangi taraf devlet işlerini yürütüp kenti yönetecek diye kendileriyle ilgili olduğunu göstereceğim.

LII- Çünkü eğer haksızlığa uğrayanlar adına anlaşmazlığa düşmüş olsalardı, yönetimdeki bir adam, iyi niyetini Thrasybulos, Phyle'yi⁵¹ ele geçirdiği zaman değil de başka ne zaman daha iyi ortaya koyabilirdi? Ama o ne yaptı? Phyle'dekilere yardım etmek ya da iyilikte bulunmak yerine iktidar ortaklarıyla birlikte Salamis ve Eleusis'e giderek 300 yurttaşını zindana atıp tek bir oylamayla hepsini ölüme mahkûm etti.⁵²

LIII- Sonra biz Pire'ye geldikten⁵³ ve kargaşa olup bittikten sonra barış görüşmeleri yapıldı.⁵⁴ Hem onlar hem biz, her iki tarafın da uygun

⁵¹ Burası, Attika ile Boiotia sınırında, Atina'dan yaklaşık yirmi kilometre uzaklıkta sarp bir kaya üzerinde bulunan bir kaleydi. MÖ 403 yılında buranın ele geçirilmesi, *Otuzlara* karşı yapılacak olan demokratik devrimin ilk aşamasıydı.

⁵² Salamis'te ve Eleusis'te yapılan katliamlar, *Otuzların* en zalim işlerindendi. Bu konuya değinen kaynaklar: Lys. 13.44; Xen. *Hell.* 2.4.8-10.

⁵³ Bu pasajda "biz" vurgusu ile Phyle'yi işgal eden ve ardından Pire'ye yürüyen Thyrasybulos'un önderlik ettiği MÖ 403'teki demokratik karşı devrim kastedilmektedir. Thyrasybulos ve beraberindekiler, Pire yakınlarındaki bir tepe olan Mounikhia'da *Otuzları* yendiler ve çatışma esnasında *Otuzların* aşırılıkçı lideri Kritias da öldürüldü.

⁵⁴ *peri tōn diallagōn hoi logoi.*

gördüğü şekilde karşılıklı uzlaşma olacağına dair büyük umutlar besliyorduk. Nitekim Piredekiler (demokrasi taraftarları) üstün çıktıkları halde hasımlarının (oligarşi taraftarları) çekip gitmesine izin verdiler.

LIV- Onlar da (oligarşi taraftarları) kent merkezine gelip Pheidon ve Erastosthenes dışında kalan *Otuzları*⁵⁵ kovdular⁵⁶, onlara (*Otuzlara*) en çok düşmanlık besleyen kişileri yönetici seçtiler. Çünkü haklı olarak, *Otuzlardan* nefret edenlerin Piredekilere yakınlık duyduğunu düşünüyorlardı.⁵⁷

LV- Şimdi bunların⁵⁸ içinde (*Otuzlardan*) Pheidon, Hippokles, Lampraili Epikhares ve Kharikles ile Kritias'a ve onların grubuna son derece muhalif olan başkaları vardı;⁵⁹ Ne var ki bunlar yönetime geldikten sonra Piredekilerle kenttekiler arasında çok büyük bir anlaşmazlık ve çatışma yarattılar.

LVI- Böylece, Pire'dekiler ve haksız yere öldürülenler için (*Otuzlardan*) ayrılmadıklarını açıkça ortaya koydular. Ölenlerin ve ölüme yakın olanların onlara üzüntü kaynağı olmadığını, tersine nüfuz sahibi ve kısa sürede zenginleşen kimseleri düşündüklerini açıkça ortaya koydular.

LVII- Ancak iktidarı ve kenti ele geçirdikten sonra her iki tarafa da savaş açtılar. Yani hem her türlü kötülüğü yapan *Otuzlara* hem de bu kötülüklerle maruz kalan sizlere. Ama şu herkes için açıktı: eğer *Otuzların* sürülmesi haklı idiyse siz haksız yere sürülmüşünüz; yok, eğer sizin sürülmeniz haklı idiyse, o zaman *Otuzlar* haksız yere sürülmüştü. Çünkü *Otuzlar*, başka eylemler yüzünden değil bu eylemleri yüzünden kentten atıldılar.

LVIII- Öyleyse Pheidon⁶⁰'a derin bir öfke beslenmeli: Sizi uzlaştırıp sürgünleri getirmek için seçildiği halde Eratosthenes'le aynı eylemlere katıldı

⁵⁵ *Otuzlar* dağılmasına ve hatta Kritias ve Theramenes gibi kimilerinin de hayatını kaybetmesine rağmen hala bu adla konu edilirler.

⁵⁶ Halk meclisi kararı ile.

⁵⁷ *Otuzların* düşmanı olmak, aslında zorunlu olarak demokratları tutmak anlamına gelmiyordu. Lysias burada bu iki partinin arasında kalan, demokrat ya da oligark olmayan ılımlı bir kesimi de göz ardı etmek istememektedir.

⁵⁸ *Otuzların* ihraç edilmesinden sonra Thrasybulos ve demokratlarla anlaşma yapmak üzere on kişilik bir konsey (*Onlar*) göreve getirildi. Ne var ki bunlar, beklendiği gibi iki taraf arasında uzlaşma sağlamak yerine sadece Sparta'nın güvenini kazanmaya çalıştılar.

⁵⁹ Pheidon eski *Otuzlar* Hükümeti'nin üyelerindendi ve ılımlı oligarşi destekçisiydi. Hippokles ve Epikhares ise *Otuzlar* ile çalışmış olsalar da *Otuzların* birer üyesi olmamışlardı.

⁶⁰ Pheidon, on kişilik heyet içinden, daha önce *Otuzların* üyesi olduğu bilinen tek üyedir ve *Otuzlar* arasında, rejimin çöküşünden sonra Atina'da kaldığı bilinen Eratosthenes dışındaki tek üyedir (bkz. 12.54). Orada olduğu için mi yoksa bilinmeyen bir nedenden dolayı özellikle sevilmeven bir hedef olduğu için mi eleştirilerin odağında olduğu belirsizdir.

ve onunla aynı düşünce içinde kendilerinden daha güçlü olanlara kötülük yapmaya hazır idi, diğer taraftan haksız yere kovulmuş olan sizlere ise kenti geri teslim etmeye yanaşmadı. Tersine Sparta'ya gidip, (Atina'nın) Boiotialıların⁶¹ eline düşeceğini gammazlayarak ve ikna edici olacağını düşündüğü başka şeyler söyleyerek onları sefere çıkmaya kışkırttı.

LIX- Ya şenlikler⁶² engel olduğu için ya da onlar sefere yanaşmadığı için bu düşüncesini gerçekleştiremeyince paralı asker kiralamak üzere 100 talant borç aldı. Bunların başına komutan olarak oligarşiye son derece bağlı, kente karşı ise son derece kötü niyetli olan, özellikle de Piredekilerden nefret eden Lysandros'un⁶³ geçmesini istedi.

LX- Her türlü insanı kentin yıkımı için kiralayıp kentleri kendi yanlarına çekerek ve de son olarak ikna edebildikleri tüm müttelikleri ile birlikte Spartalıları da yanlarına alıp kenti uzlaştırmaya değil, yok etmeye hazırlanıyorlardı ve bir takım yürekli insanlar olmasaydı (yok edeceklerdi de). İşte bunlara, düşmanlarını cezalandırarak minnet borcunu ödeyeceğinizi gösterin.

LXI- Siz de bunları biliyorsunuz ve tanık göstermeye gerek yok diye düşünüyorum; ama gene de göstereceğim. Çünkü hem biraz dinlenmeye ihtiyacım var hem de aynı olayları mümkün olduğu kadar çok kimseden dinlemek bazılarınızın hoşuna gidecektir.

TANIKLAR: (...)

LXII- Şimdi de elimden geldiğince kısa bir şekilde Theramenes⁶⁴ hakkında bilgi vereceğim. Hem benim hem de kentin yararı için sizden dinlemenizi rica ediyorum ve Eratosthenes tehlikedeysen Theramenes'i suçlayacağımı kimse düşünmesin.⁶⁵ Zira Eratosthenes'in, onunla arkadaş olduklarını ve aynı eylemlere katıldıklarını ileri sürerek savunma yapacağımı öğrendim.

⁶¹ Bu süreçte Thrasybulos ile yanındaki sürgün demokratlar Thebai'a sığınmışlardı.

⁶² Sparta'da Apollon onuruna kutlanan Karneia Şenlikleri kastedilmektedir.

⁶³ Lysandros, MÖ 405 yılında Aigospotamoi Savaşı'nda Atinalıları mağlup eden ve *Otuzları* kuran Spartalı komutandı.

⁶⁴ Atina'daki iki oligarşik hükümet, *Dört yüzler* ve *Otuzlar* içinde aktif rol almıştı. İlimli bir oligarşi taraftarı olarak MÖ 404'te *Otuzların* uyguladıkları katliam politikalarına karşı çıktığı için radikal oligarşiyi savunan Kritias tarafından öldürülmüştür (Xen. *Hell.* 2.3).

⁶⁵ Burada Lysias, dava konusu Eratoshenes iken Theramenes'e yüklenmekle asıl suçlamasından vaz geçmiş ve dava konusunu saptırıyor olduğunun düşünülmesini istemediğini belirtiyor.

LXIII- Theramenes ile birlikte surların yıkımında payı olduğuna göre⁶⁶ öyle sanıyorum ki eğer Themistokles ile birlikte yönetimin başında olsaydı herhalde surların yapımından kendine pay çıkaracaktı. Ne var ki bence bu ikisi ile eşdeğer değil. Biri (Themistokles) Spartalıların iradesine karşı surları dikti, öteki (Theramenes) ise yurttaşlarını kandırarak surları yıktı.

LXIV- Böylece kentin (Atina) başına beklenenin tam tersi bir durum geldi. Eğer içlerinde varsa Theramenes'e karşı çıkanlar, bunlar hariç dostları da ölmeyi hak ediyordu. Oysa bugün görüyorum ki savunmalar ona dayandırılıyor, onunla birlikte olanlar onurlandırılma peşindeler, sanki büyük zararlar vermemiş de büyük iyilikleri dokunmuş gibi.

LXV- Bu adam (Theramenes) öncelikle sizi *Dörtüüzlerin* yönetimini göreve getirmeye ikna ederek ilk oligarşinin⁶⁷ baş sorumlusu oldu. Üstelik onun babası⁶⁸ da on *probuloı*'dan⁶⁹ biriyken aynı şeyleri yaptı. Kendisi de devlet işlerine son derece bağlı görüldüğü için onlar (konsey) tarafından komutan seçildi.

LXVI- Saygı gördüğü müddetçe, devlete (*Dörtüüzlere*) bağlıydı; ama Peisandros'un,⁷⁰ Kallaiskhros'un⁷¹ ve başkalarının kendisinin önüne geçtiklerini ve sizin taraftarlarınızın (demokratların) artık bunları dinlemek istemediğini görünce, o zaman gerek onları kıskandırdığı için gerekse size karşı duyduğu korku nedeniyle Aristokrates ile iş birliği yaptı.

LXVII- Theramenes, sizin taraftarlarınıza (demokratlara) sadık biri olarak görünmek istediği için Antiphon ve Arkheptolemos, onun en yakın dostları olmalarına rağmen onları mahkemeye vererek ölüme mahkûm etti. Kötülüğün öyle bir noktasına geldi ki aynı anda onlara (*Dörtüüzlere*) yaranacağım diye sizleri köleleştirdi, sizlere yaranayım diye de dostlarını yok etti.

⁶⁶ Atina surları, Pers saldırılarının ardından MÖ 470 yılında Themistokles tarafından inşa edilmişti. Atina'yı Pire Limanı'na bağlayan uzun surlar ise MÖ 404 yılında Sparta mağlubiyetinin ardından Atinalı Theramenes'in de razı geldiği koşullara bağlı olarak yıkılmıştı. Theramenes ve surların yıkılmasına ilişkin olarak bkz. Plut. *Lys.* 14.

⁶⁷ MÖ 412 yılında meydana gelen Sicilya bozgunundan sonra kurulmuştur.

⁶⁸ Theramenes'in babası Hagnon.

⁶⁹ Atina'da Sicilya yenilgisinden sonra bir tür danışma kurulu olarak çalışan on kişilik komiteye verilen isim (*proboulos*). Bu komite, devletin yararına olarak düşündüğü tüm önlemleri, konsey ve halk meclisine kabul ettirme doğrultusunda çalışırdı. Krş. Thuc. 8.1; Arist. *Ath. Pol.* 29.2

⁷⁰ Peisandros, MÖ 411 yılında *Dörtüüzler* Hükümeti'nin aşırılıkçı liderlerinden biriydi (Thuc. 8.68).

⁷¹ Kallaiskhros, Kritias'ın babası ve Aristokrates gibi *Dörtüüzlerin* önderlerinden biriydi.

LXVIII- Saygınlık görüp yüksek makamlara geldiğinde, büyük ve çok iyi bir yol⁷² bulmuş olduğunu ileri sürerek devleti kurtaracağını bizzat vaat etmesine karşın, kendisi devleti yıktı. Hiçbir güvence vermeden, surları yıkmadan ve donanmayı teslim etmeden barış yapacağına söz verdi; ama bunları hiç kimseye açıklamayı istemedi, aksine kendisine güvenilmesini buyurdu.

LXIX- Oysa siz Atinalılar, Areopagos meclisi⁷³ kurtuluşunuz için müzakereler yürütürken, pek çok kişi de Theramenes aleyhinde konuşurken, başka insanların düşmanlar yüzünden sır sakladığını, onunsa düşmanlara söylemeye niyetlendiği şeyleri (dahi) kendi yurttaşları önünde söylemeye yanaşmadığının farkındaydınız. Yine de yurdunuzu, çocuklarınızı, karılarınızı ve bizzat kendinizi ona emanet ettiniz.

LXX- Oysa o (Theramenes), söz verdiği şeylerin hiçbirini yapmadı ama devletin küçülmesi ve zayıf hale gelmesi gerektiğine dair kafasında öyle bir plan yaptı ki hiçbir düşmanın aklına gelmeyecek ya da hiçbir yurttaşın ummayacağı şeyleri yapmaya sizi ikna etti. Üstelik Spartalıların zorlamasıyla değil, bizzat kendisi Pire surlarının yıkılmasını ve mevcut yönetimin⁷⁴ lağvedilmesini onlara önererek bunu yaptı. Çünkü tüm umutlarınızı kaybetmediğiniz takdirde ondan derhal intikam alacağınızı iyi biliyordu.

LXXI- Sonunda sayın yargıçlar, (Theramenes) onların belirlediği zamanı özenle kollayıp, Lysandros'la birlikte (onun) gemilerini Samos'tan getirtmeden⁷⁵ ve düşmanların ordugâhını (kentte) konuşlandırmadan önce meclisin toplanmasına izin vermedi.

LXXII- Ancak o zaman bu şartlar altında, Lysandros, Philokhares ve Miltiades⁷⁶ de orada bulunurken rejim hakkında görüşmek üzere meclisi topladılar; maksatları hiçbir hatibin onlara karşı durmamasını ve gözdağı vermemesini sağlamak, sizinse kentin yararına olan şeyleri tercih etmeyip aksine onlara uygun gelen kararlar almanızı sağlamaktı.

LXXIII- Theramenes ayağa kalkıp sizden devleti *Otuz* kişiye teslim etmenizi ve Drakonides'in⁷⁷ öne sürdüğü rejimi uygulamanızı ısrarla istedi. Siz de böyle bir halde olmanıza rağmen yine de bunları yapmayacağınıza dair

⁷² *Pragma mega*.

⁷³ Areopagos Meclisi, partileri uzlaştırıp devlet için bir kurtuluş yolu arıyordu.

⁷⁴ Düzen değişikliği Spartalıların talebi değildi; Lysandros'a yaslanan oligarşi taraftarlarının entrikalarıyla gerçekleşmişti.

⁷⁵ Lysandros hala direnen Samos'un kuşatmasıyla uğraşıyordu.

⁷⁶ Philokhares ve Miltiades, Sparta komutasındaki Lysandros'un astları arasındaydılar.

⁷⁷ Kendisi de *Otuzlar* içinde bulunan Drakonides, *Otuzlar* Hükümeti'nin kuruluşunu teklif eden kişidir. Bkz. Arist. *Ath. Pol.* 34.3.

sesinizi yükselttiniz. Çünkü o gün mecliste kölelik ve özgürlüğü (seçme üzerine) görüştüğünüzü anlamıştınız.

LXXIV- Sayın yargıçlar (bu konuda bizzat sizi tanık göstereceğim⁷⁸), Theramenes de birçok Atinalının kendisi ile aynı görüşte olduğunu bildiği için sizin bu kargaşanızı hiç umursamadığını, aksine Lysandros ile Spartalıları uygun gelen fikirleri dile getirdiğini belirtti. Onun arkasından (bu kez) Lysandros ayağa kalkıp söylediği pek çok başka şeyle birlikte sizi, anlaşmayı çığnemiş saydığımı,⁷⁹ Theramenes'in istediklerini yapmadığınız takdirde, sizin için söz konusu olanın, yönetim biçiminiz değil, varlığımızın sürüp sürmeyeceği olduğunu söyledi.

LXXV- Halk meclisinde (*ekklēsia*) olanlar arasında ne kadar dürüst adam varsa, komployu ve dayatmayı idrak edip, bir kısmı orada (mecliste) bekleyerek sessiz kaldı, diğer kısmı da en azından kente kötülüğü dokunacak hiçbir oylamaya katılmadıklarının bilincinde olarak oradan uzaklaşıp gittiler. Ancak aşağılık birkaç kişi ve kötü niyet tasarlayanlar, (oylamada) emirler lehine el kaldırdı.

LXXVI- Nitekim onlara, Theramenes'in işaret ettiği on kişiyi, denetçi (*ephoros*) olanların buyurduğu on kişiyi, ayrıca orada hazır bulunanlar arasından on kişiyi oylamayla seçmeleri emredilmişti. Çünkü sizin zayıflığınızın öyle farkındaydılar ve kendi güçlerinden o kadar eminlerdi ki halk meclisinde yaşanacakları önceden sezmişlerdi.

LXXVII- Bu konularda bana değil, ona (Theramenes'e) inanmalısınız; zira, benim tüm söylediklerimi konseyde kendini savunurken o dile getirdi. O, sürgünleri, Spartalıları onlara hiç ilgi göstermezken, kendisi yüzünden geri geldikleri için kınıyordu; yönetimdeki ortaklarını ise -onlara icraatıyla pek çok güvence vermiş olduğu ve onlardan da söz almış olmasına rağmen-, anlattığım şekilde yapılmış tüm işlerin sorumlusu olarak muamele gördüğü için suçluyordu.

LXXVIII- Gerek eskiden gerekse bugünlerde hem büyük hem de küçük çapta bu kadar kötülüğün ve utanç verici durumun (Theramenes) sorumlusu olduğu halde, kendilerinin bu adamın dostu olduklarını ilan etmeye cüret ediyorlar. Üstelik (bu adam) sizin uğrunuza değil, kendi kötülüğü yüzünden öldü ve oligarşik yönetimde hak ettiği cezayı gördü (zira zaten bu rejime zarar vermişti). Demokrasi altında olsaydı da yine hak ettiğini görecekti. Çünkü (bu adam), bir yandan mevcut yönetimi küçümseyip diğer

⁷⁸ Bu davadaki yargıçlar, Theramenes'in önceki eylemlerine şahit oldukları için Lysias böyle bir ifade kullanmaktadır.

⁷⁹ Atinalılara surları yıkmak için tanınan süre dolmuştu.

yandan elde olmayanları arzularak sizi iki kez⁸⁰ köleleştirdi; en güzel ismi verip en korkunç işlerin yol göstericisi oldu.

LXXXIX- Şimdi, bence Theramenes hakkında yeterince suçlamada bulundum. Sizin içinse işte o zaman geldi çattı: düşüncelerinizde hoşgörü ve acımaya yer olmamalı, aksine Eratosthenes ve onun işbirlikçilerinden öğ almalısınız. Bu zamanda, savaştığınızda düşmanlardan daha güçlü olmamalı, oylama yaparken ise hasımlarınızdan daha aşağı kalmamalısınız.

LXXX- Yapmaya niyetlendiklerini iddia ettikleri şeyler için onlara duyduğunuz minnet, onların yaptıklarına karşı duyduğunuz öfkeden daha fazla olmasın. *Otuzlar* burada değilken onlara tuzak hazırlayıp, yanınızdayken onları serbest bırakmayın. Kendinize destek olmakta ise *Otuzları* kente teslim eden talihten (*tykhē*) daha aşağı kalmayın!

LXXXI- Eratosthenes'e ve onun savunmasını dayandıracağı, yaptığı eylemlerde ona işbirlikçi olan arkadaşlarına bu şekilde suçlamalar yöneltmiştir. Lakin Eratosthenes ve kent arasındaki çekişme, eşit şartlarda değil. Çünkü bu adam, sanıkların bizzat davacı ve yargıcı olmuşken, biz ise şimdi suçlama ve savunma içinde bulunuyoruz.

LXXXII- Üstelik bu adamlar, hiç suç işlememiş insanları yargısız infaz ettiler, siz ise kenti yıkıma uğratmış bu adamları yasaya göre yargılamaya değer buluyorsunuz. Şayet onlara yasaya aykırı olarak ceza vermek isteseyiz dahi devlete karşı işlemiş oldukları suçlara eşdeğer bir ceza veremezsiniz. Zira hangi ceza başlarına gelirse yaptıkları işlerin bedeli olabilir?

LXXXIII- Acaba bizim babalarımızı, oğullarımızı ve kardeşlerimizi yargısız infaz eden bu adamları ve çocuklarını ölüme mahkûm ederseniz, cinayetlerin yeterince öcünü almış olur muyuz? Lâkin eğer sahip oldukları taşınmazlara (*khremata ta phanera*) el koyarsanız, bu yaptığınız, çalıp çırptıkları kent için mi iyi bir bedel olur yoksa evlerini yağmaladıkları özel şahıslar için mi?

LXXXIV- Öyleyse her şeyi yapmanıza rağmen onlara yeterince ceza veremeyeceğinize göre, onlara ceza vermek isteyen birini görmezden gelmeniz de utanç verici olmaz mı? Bana kalırsa, bir kimse, yargıçları bizzat ondan kötülük görmüş kişilerden başkası değilken, kendini kötülüğünün bizzat tanıkları önünde şimdi (kendini) savunmaya kalkışıyorsa bu kişi

⁸⁰ *Dört yüzler* ve *Otuzlar* zamanında.

(Eratosthenes) her şeye cüret edebilir. Böylesi bir durumda, ya sizi küçümsüyordur ya da başkalarına⁸¹ güveniyordur.

LXXXV- Her iki durum da üzerinde düşünölmeye değer. Düşünün ki eğer işbirlikçileri olmasaydı bunlar o işleri yapamazlardı ve bu adamlar başkaları tarafından kurtarılacaklarına inanmasalardı şimdi mahkeme karşısına çıkmaya yeltenemezlerdi. İşbirlikçileri (aslında) bu adamlara yardım etmeye değil aksine şöyle düşündükleri için geldiler: eğer siz en büyük suçların sorumlularını yakalamışken affederseniz, geçmişte yapmış oldukları işlerden dokunulmazlık göreceklerdi ve bundan böyle canları ne isterse yapabileceklerdi.

LXXXVI- Lâkin onların savunmasını yapanlar da hayrete değer: sanki iyi ve erdemli insanlarmış gibi acaba bunların kötölüklerine nispeten kendi erdemlerinin daha değerli olduğunu göstererek ricacı mı olacaklar? Oysaki tıpkı bunların kenti yıkmaya hevesli olduğu kadar onların da kurtarmaya hevesli olmalarını isterdim. Yoksa ağız iyi laf yapan adamlar gibi savunma yapıp bunların işlerinin çok değerli olduğu mu gösterecekler? Ama hayır, onlardan hiçbiri şimdiye değin sizin için doğruları söylemeye yeltenmedi.

LXXXVII- Fakat bunlara şahitlik edeyim diye kendilerini zan altında bırakan tanıklar da görölmeye değer: eğer sizin aracılığınızla *Otuşları* cezasız kurtaracaklarını sanıyorlarsa sizi fazlasıyla unutkan ve ahmak yerine koyuyorlar. Hâlbuki Eratosthenes ve yönetimdeki ortakları yüzünden ölenlerin cenazesine gitmek bile tehlikeli bir hal almıştı.

LXXXVIII- Doğrusu eğer bu adamlar (*Otuşlar*) kurtulurlarsa devleti tekrar yıkıma götürebilirler. Bunların öldürdükleri kimseler ise artık hayatta olmadıkları için düşmanlarından öç alma şansları yok. Öyleyse eğer haksız yere öldürülenlerle birlikte onların dostlarını da öldürseydiler bu korkunç olmaz mıydı? -Diğer yandan yardım etmek için bu kadar çok kişi hazır beklediğine göre sanıyorum ki kenti mahveden bu adamlar için cenazeye bir hayli insan katılacak.-

LXXXIX- Ayrıca maruz kaldıklarınız için (*Otuşlara*) karşı çıkmanız, bu adamların size yapmış olduklarını savunmaktan şüphesiz çok daha kolay olur, sanıyorum. Hal böyleyken *Otuşlar* içinde en az kötölüğü Eratosthenes'in yaptığını ve bu nedenle kurtarılmayı hak ettiğini söylüyorlar. Öte yandan diğer

⁸¹ Burada görölen, yargıçları ve yasaları küçümseme ya da hiçe sayma suçlaması mahkeme söylevlerinde yaygındır. Bkz. Lys. 13.73, 14.9.

Hellenler arasında en çok size karşı haksızlık yaptığı için onun ölmesi gerektiğini düşünmüyorlar mı?

XC- Siz⁸² de olup bitenler hakkında hangi düşüncede olduğunuzu gösterin. Çünkü eğer bu adamı mahkûm ederseniz yapılanlara karşı öfke duyduğunuz açığa çıkmış olacak; ama eğer onu beraat ettirirseniz onlarla yandaş olarak yaptıkları işlerin heveslisi görüneceksiniz. Üstelik (bu durumda) *Otuzlar* tarafından verilen emirleri uyguladığınızı söyleyemeyeceksiniz.

XCI- Nitekim şimdi hiç kimse sizi iradenize karşı oy kullanmaya zorlamıyor. Dolayısıyla size önerim, bunları beraat ettirirken kendi kendinizi mahkûm etmemeniz. Oylamanın gizli kalacağını⁸³ da düşünmeyin zira kararınızı kente açıkça beyan edeceksiniz.

XCII- Kürsüden inerken her iki tarafa; kentten olanlara da Pire'den olanlara da birkaç şey hatırlatmak isterim ki bunların yüzünden başınıza gelen felaketlerden ders çıkararak oyunuzu kullanasınız. İlk olarak kent merkezinden olanlar (oligarklar), şunu iyice idrak edin ki bunların aşırı güdümü altında kardeşleriniz, oğullarınız ve yurttaşlarınızla savaşa mecbur kaldınız: öyle bir savaş ki (bu savaşta) yenilseydiniz galiplerle eşit şartlarda olurdunuz⁸⁴, ama yenseydiniz bu adamlara (*Otuzlara*) köle olurdunuz.

XCIII- Üstelik bu adamlar, kamu görevleri sayesinde mallarını mülklerini büyük oranda artırdılar, sizse birbirinize karşı savaşınız yüzünden malınızı mülkünüzü küçülttünüz. Çünkü sizleri kazançlarına ortak etmeye değer bulmadılar ama suçu birlikte üstlenmeye mecbur bırakıyorlardı. Küçümsemeyi o kadar ileri götürdüler ki fayda sağladıkları işlerden size pay verip güveninizi kazanmak yerine ayıplarına ortak edip sizin onlara dost kalacağınızı sanıyorlardı.

XCIV- Bunlara karşılık siz şimdi güven içinde⁸⁵ olduğunuza göre, elinizden geldiğince hem kendiniz hem de Piredekiler adına öcünüzü alın.

⁸² Lysias burada, *Otuzlar* yönetimi sırasında kentte kalan yargıçlara seslenmektedir. Lysias'a göre bu kişiler, *Otuzların* işbirlikçisi olmadıklarını verecekleri kararlar ile göstermelidirler.

⁸³ Lysias bu sözlerini, oligarşik partiden yargıçlara yöneltmektedir zira oylama gizli olsa bile sonuç hemen ortaya çıkacaktır. Ayrıca mahkeme söylevlerinde, yargıçlar üzerinde etki oluşturmak için tanrının şahitliği düşüncesinden yararlanmak, hatiplerin kullandıkları bir yöntemdir. Bkz. Lys. 13.37; Dem. 19.239.

⁸⁴ Burada savaşın galipleri demokratların olması durumunda *isonomia*'nın söz konusu olacağına işaret etmektedir. Buna dayanarak Lysias, oligarkların kazanması durumunda *isonomia*'nın ortadan kalacağını ve *Otuzlar* için köleliğin söz konusu olacağını kastetmektedir.

⁸⁵ Lysias, burada seslendiği kişilerin daha önce *Otuzların* korkusuyla davranış ve eylemlerinde manipüle edildiğini kastediyor.

Düşünsenize, önceden bu son derece aşağılık insanlar tarafından yönetiliyordunuz, oysa şimdi en iyilerle birlikte yurttaşlık yapıyor, düşmanlara karşı savaşıyor ve devlet hakkında görüş alışverişinde bulunuyorsunuz. Bir de bu adamların (*Otuzların*) kendi yönetimlerinin koruyucusu ve sizin köleliğinizin bekçisi olarak Akropolis'e yerleştirdikleri yardımcı kuvvetleri⁸⁶ anımsayın!

XCv- Üstelik size söyleyeceğim hala çok şey olmasına rağmen bu kadarını dile getirdim. Pire'den olanlar, (size gelince), öncelikle silahlar meselesini hatırlayın: yabancı bir toprakta pek çok savaş yaptıktan sonra düşmanlarınız tarafından değil, barış zamanında bu adamlarca silahlarınızdan mahrum bırakıldınız. Daha sonra babalarınızın size miras bıraktığı kentten kovuldu, sürgün durumundayken ise sizi geri talep ettiler.⁸⁷

XCvI- Bunlara karşılık, sürgündeyken hissettiğiniz gibi onlara öfkelenin ve bu adamlarca maruz bırakıldığınız diğer felaketleri anımsayın: Bu adamlar ki içinizden bazılarını pazar yerinden (*agora*) bazılarını da tapınaklardan beraberce zorla götürüp katlettiler. Diğerlerini ise çocuklarından, ana babalarından ve karılarından sürükleyerek koparıp kendi kendilerini öldürmeye mecbur ettiler.⁸⁸ Üstelik onların geleneksel bir cenaze törenleri olmasına bile izin vermediler, sanıyorlardı ki kendilerinin yönetimi tanrıların alacağı öçten daha sağlamdır.

XCvII- Ölümünden kaçan bir o kadarı ise pek çok yerde tehlikeye düştü, kentten kente dolanıp durdu ve her yerden kovuldu; temel gereksinimlerinden yoksun halde kiminiz çocuklarını düşman yurdunda bıraktı, kiminiz de yabancı toprakta ve pek çok şeyle mücadele edip Pire'ye ulaştınız. Karşılaştığınız pek çok ve büyük tehlikelere rağmen cesur adamlar

⁸⁶ Lysias'ın söz ettiği bu kuvvetler Spartalı Lysandros tarafından *Otuzların* isteği üzerine, onların otoritelerini güçlendirmek amacıyla gönderilmişti. Kendi yandaşlarına itimat etmeyen *Otuzlar*, Kallibios komutasında 700 Spartalıdan oluşan bu askeri birliği, garnizon olarak Akropolis'e yerleştirmişlerdi.

⁸⁷ *Otuzların* zulümlerine karşı kentte uyanan karşıt sesleri susturmak ve taraftarlarını kaybetmemek amacıyla Kritias, Theramenes'in önerisiyle üç bin kişilik bir muafiyet listesi hazırlatmıştı. İlimli oligarşi taraftarı olan Theramenes'in infazından sonra bu üç binler listesinde yer almayan tüm yurttaşlar kentten kovuldu. Kovulanlar, bir süre Pire'de kalsalar da güvenliklerinden endişe ettikleri için Sparta'nın müttefikleri olmalarına rağmen Argos, Thebai, Megara ve Khalkis gibi kentlere sığınmak zorunda kaldılar. Diğer yandan Sparta, bu kaçakların kabul edilmesini yasaklamış ve *Otuzlara* onları yakalama yetkisi vermişti. Sparta Atinalı demokrat sürgünleri talep ettiğinde, kendi müttefiki olan kentlerden bazıları dahi bu sürgünlerin iadesini kabul etmemiş ve onlara kucak açmıştı. Bkz. Xen. *Hell.* 2.4.1; Lys. 24.25.

⁸⁸ Tıpkı Polemarkhos'u baldıran otu içerek ölmeye zorladıkları gibi (Bkz. Lys. 12.17).

olduğunuz için kimisini özgürlüğe kavuşturduunuz kimisini de yurduna geri getirdiniz.

XCVIII- Öte yandan şayet talihiniz yolunda gitmeseydi ve bu işleri başaramasaydınız, daha önce başınıza gelen türden şeyleri yaşama korkusuyla bizzat kendiniz kaçırdınız. Üstelik suçlulara bile kurtuluş olan tapınak ve sunaklar, bu adamların davranış tarzı yüzünden sizler haksızlığa uğramış olsanız dahi size yardım edemezdi.⁸⁹ Çocuklarınızın kentte kalanları bunların zulmüne maruz kalırdı, yabancı kentlere gidenlerse yardıma gidecek kimsenin yokluğu nedeniyle az bir borç para uğruna köle olurdu.

XCIX- Ancak gerçekten bunların yapıp ettiklerini tam olarak anlatamadığım için gelecekte olacaklar hakkında konuşmak istemiyorum. Çünkü bu, bir ya da iki davacının işi değil, pek çok davacının işi. Yine de bu adamların bir kısmını sattıkları bir kısmını da içlerine girerek kirlettikleri tapınaklar, küçülttükleri kent, yıktıkları tersaneler⁹⁰ ve de ölümler adma (savunma yapmaktan yana) hiç heves eksikliğim olmadı. Sizler, yaşarken yardımına koşmadığınız ölümlerinize bari öldükten sonra yardım edin.

C- Sanıyorum ki ölümlerimiz bizi dinliyorlar,⁹¹ sizi oy kullanırken görecekler, oyunuz yol gösterici olacak: aranızdan kimler, bunları beraat ettirirse onları ölüme mahkûm etmiş sayılacak, kimler de bunlara ceza verirse onların öcünü almış olacak.

Suçlamamı burada sonlandırıyorum; işitmiş, görmüş ve acı çekmiş bulunuyorsunuz, suçlular elinizde: yargılayın!

KAYNAKÇA

- Adams, Charles Darwin (ed.). *Lysias: Selected Speeches*. Norman, London: University of Oklahoma Press, 1970.
- Albini, Umberto (ed.). *Lisia. I discorsi*. Florence: Sansoni, 1955.
- Bakewell, Geoff. "Lysias 12 and Lysias 31: Metics and Athenian Citizenship in the Aftermath of the Thirty", *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 40 (1999): 5-22.

⁸⁹ Antik gelenekte tapınaklar, sunaklar ya da kutsal alanlar, suçlular ya da kölelerce bir sığınma alanı olarak da kabul edilmiş ve buralara sığınma hakkı yasalara dayalı olmasa da sığınmacıları şiddet yoluyla dışarı çıkarmak uygun görülmemiştir.

⁹⁰ Atina'yı boşaltmakla yetinmeyen yöneticiler belli başlı yapıları, özellikle de tersaneyi yıktılar, malzemeleri kendi çıkarlarına sattılar ve sınırdaki kaleleri yerle bir ettiler.

⁹¹ Lysias bu cümlede, ölmüşlerin ruhlarının da orada hazır bulduklarını ve katillerinin cezalandırılmasını kendilerinden bekleediklerini vurgulayarak yargıçlara hitap ediyor. Bu şekilde yargıçların en derin duygularını uyardıktan sonra basit sözlerle konuşmasını sade ifadelerle sonlandırıyor.

- Christ, Matthew R. “Legal Self-Help on Private Property in Classical Athens”, *The American Journal of Philology* 119/ 4 (1998): 521-545.
- Garland, Robert. *Wandering Greeks: The Ancient Greek Diaspora from the Age of Homer to the Death of Alexander the Great*. Princeton: Princeton University Press, 2014.
- Howland, Jacob. “Plato's Reply to Lysias: Republic 1 and 2 and Against Eratosthenes”, *The American Journal of Philology* 125/ 2 (2004): 179-208.
- Lamb, Walter Rangeley Maitland. *Lysias: With An English Translation*. London: William Heinemann, 1967.
- Lyttkens, Carl Hampus. “Effects of the Taxation of Wealth in Athens in the Fourth Century B.C.”, *Scandinavian Economic History Review* 40 (1992): 3-20.
- Rhodes, Peter John. *The Greek City-States: A Source Book*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Theodorakopoulos, Vas. Th. *Attika Retoriğine Giriş*. Çev. Sema Sandalcı. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004.
- Todd, Stephen C., trans. *Lysias: The Oratory of Classical Greece*, vol. 2, Austin: University of Texas Press, 2000.
- Usher, Stephen. “Lysias and his Clients”, ed. Edwin Carawan, *Oxford Readings in The Attic Orators*. 27-36. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- Whitehead, David. *The Ideology of the Athenian Metic*, Cambridge: Cambridge Philological Society, 1977.
- Wolpert, Andrew. *Remembering Defeat: Civil War and Civic Memory in Ancient Athens*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2002.

KISALTMALAR

- Arist. *Ath. Pol.* Aristoteles, Ἀθηναίων πολιτεία (*Athēnaiōn Politeia*) = H. Oppermann (ed.), *Aristotelis Athēnaiōn Politeia*, Leipzig: Teubner, 1928.
- Arist. *Rh.* Aristoteles, *Rhetorica* (*Rhētorikē*) = W. D. Ross (ed.), *Aristotelis ars rhetorica*, Oxford: Clarendon Press, 1959 (yeniden basım 1964).
- Dem. Demosthenes, or. 19: *Peri tēs parapresbeias* = C. A. Vince, J. H. Vince (trans.), *Demosthenes. Orationes, vol. II: Orationes 18-19: De Corona, De Falsa Legatione*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1926.
- Demosthenes, or. 59: *Kata Neairas* = A. T. Murray (trans.), *Demosthenes. Orationes, vol. VI: Orationes 50-59: Private Cases. In Neaeram*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1939.
- Eur. *Supp.* Euripides *Supplices* (*Hiketides*) = David Kovacs (ed. & trans.), *Euripides. Suppliant Women. Electra. Heracles*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1998.

- Lys. Lysias, or. 12: *Kata Eratosthenous* = U. Albin (ed.), *Lisia, I discorsi*, Florence: Sansoni, 1955.
- Lysias, or. 13: *Kata Agoratos endeikseōs* = U. Albin (ed.), *Lisia, I discorsi*, Florence: Sansoni, 1955.
- Lysias, or. 14: *Kata Alkibiadou lipotaksiou* = U. Albin (ed.), *Lisia, I discorsi*, Florence: Sansoni, 1955.
- Lysias, or. 22: *Kata tōn sitopōlōn* = U. Albin (ed.), *Lisia, I discorsi*, Florence: Sansoni, 1955.
- Lysias, or. 24: *Pros tēn eisangelian peri tou mē didosthai tō adunatō argurion* = U. Albin (ed.), *Lisia, I discorsi*, Florence: Sansoni, 1955.
- Lysias, or. 31: *Kata Philōnos dokimasias* = U. Albin (ed.), *Lisia, I discorsi*, Florence: Sansoni, 1955.
- Lysias, or. 32: *Kata Diogeitonos* = U. Albin (ed.), *Lisia, I discorsi*, Florence: Sansoni, 1955.
- Pl. Platon, *Cri.*: *Crito (Kritōn)* = Harold North Fowler (trans.), *Plato. Euthyphro. Apology. Crito. Phaedo. Phaedrus*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1914.
- Platon, *Phdr.*: *Phaedrus (Phaidros)* = J. M. Cooper (ed.), *Plato: Complete Works*, Indianapolis: Hackett, 1997.
- Platon, *Resp.*: *Respublica (Politeia)* = J. Burnet (ed.), *Platonis opera, vol. 4*, Oxford: Clarendon Press, 1902 (yeniden basım 1968).
- Plut. Plutarkhos, *X. orat.*: *Vitae decem oratorum (Bioi tōn deka rhētorōn)* = J. Mau (ed.), *Plutarchi moralia, vol. 5*, Leibzig: Teubner, 1971.
- Plutarkhos, *Lys.*: *Lysander* = Bernadotte Perrin (trans.), *Plutarch. Lives, vol. IV: Alcibiades and Coriolanus. Lysander and Sulla*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1916.
- Plutarkhos, *Mor.*: *Moralia (Ethika)* = W. Nachstädt (ed.), *Plutarchi moralia, vol. 2*, Leipzig: Teubner, 1935 (yeniden basım 1971).
- Thuc. Thukydidēs = C. F. Smith (trans.), *Thukydidēs, History of the Peloponnesian War, vol. 1, 4*, Cambridge: Harvard University Press, 1919–1920.
- Xen. *Hell* Xenophon, *Hellenica (Hellēnika)* = E. C. Marchant (ed.), *Xenophontis opera omnia, vol. 1*, Oxford: Clarendon Press 1968; Suat Sinanoğlu (çev.), *Ksenophon, Yunan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.